

МАРИЈА ЦРНИЋ ПЕЛОВИЋ

ОБЛИЦИ ДУХОВНЕ КУЛТУРЕ У ДЈЕЛИМА ЈОВАНА ВУКМАНОВИЋА

У својим радовима Јован Вукмановић обрађује становништво, етничку историју, привреду, ношњу, обичаје и вјеровања етно-психичке особености становништва, етнологију у *Горском вијенцу*, музеолошку дјелатност и заштиту споменика културе.

Највећи дио његових радова посвећен је обичајима и вјеровањима и народном стваралаштву. Пратећи његов животни пут и библиографију одмах се уочава да су они уско повезани. Највећи дио радова везан је за Црну Гору, посебно Црногорско приморје, али и за Бачку, Славонију, Шумадију, сјеверну Албанију и сусједне Конавле.

Животне и опште друштвене прилике условиле су, као готово код свих етнолога, територију коју је проучавао, а афинитет према појединим областима утицао је да је једној проблематици посвећивао више пажње него другој. Ако посматрамо територију Црне Горе коју је Јован Вукмановић проучавао, то је прије свега родна му Црмница, затим Паштровићи, Улцињ, Мркојевићи и Бока Которска. Поред Црне Горе проучавао је сусједне Конавле. Ове области разликују се једна од друге, иако антропогеографски и антрополошки скоро идентичне. Може се рећи да је тим областима посветио готово цијели радни вијек, од 1932. године када је објавио рад Психичке особине Црмничана, па до посебног издања *Црмница, антропогеографско-етнолошка истраживања*, 1988. године. Истраживане области Црмница, Паштровићи и Конавли су рурална насеља која обухватају од двадесет до тридесет села. У Црмници и Паштровићима становништво је православне вјере, а у Конавлима католичке са народним обичајима који указују да је највећи дио становништва доселио из сусједних, православних крајева.¹

¹ Ј. Вукмановић, *Паштровићи, антропогеографско-етнолошка истраживања*, Цетиње, 1960; исти *Конавли, антропогеографска и етнолошка истраживања*, Београд, САН, 1980; исти, *Црмница, антропогеографско-етнолошка истраживања*, САН, Београд 1988.

Посебну пажњу Јован Вукмановић посветио је проучавању духовне културе у ширем смислу гледано. Може се такође уочити да је његово интересовање било, посебно када су обичаји у питању, за мјешовите етничке односно вјерске средине.

У посебним издањима Паштровићи, Конавли, Црмница из духовне културе обрађени су годишњи обичаји (односно вјерски у Конавлима), затим друштвени и обичајно право. Од усменог народног стваралаштва забиљежио је народне празновјерице, народне пјесме (епске и женске), народна предања (закопано благо), легенде, пословице и мудре изреке, клетве, друштвене игре и игре у колу.

И у преко седамдесет радова објављених у разним периодичним издањима највећи дио обрађује теме из духовне културе.

Један дио тих радова као Вјерски и друштвени обичаји у Црмници, објављени 1935. године, и Вјерски и друштвени обичаји у Паштровићима², као и Правни народни обичаји у Паштровићима, објављени 1936. године, као и Самоуправност у животу и обичајима и духовном стваралаштву Паштровића - чине саставни дио посебних издања.

Јован Вукмановић записао је и објавио и: *О ђурђевданским обичајима у Бајтањанима, Ускршњи и ђурђевдански обичаји сомборских Буњеваца, Божићни обичаји у Црној Гори, Обичаји субојичких Буњеваца, Крсно име у Перасију, Фашинада у Перасију, Слава католика и муслимана у црногорском Приморју, Божићни обичаји у Боки Кошторској, Прољећни обичаји, Племенско уређење, Карактер и суђење народних џлавара у Црној Гори, Лично и специфично у славским обичајима Арбанаса и Црногораца, Покладне маске у Црној Гори, Одроз брајсјивеничко-племенског живота у народном стваралаштву, Архаични елементи у црногорским свадбеним обичајима.*³

² Ј. Вукмановић, *Вјерски и друштвени обичаји у Црмници*, Записи, Цетиње, 1935 књ. XIII св. 6, књ. XIV, св. 1,2,3,4.

³ Ј. Вукмановић, као под 2; *О Божићним обичајима у Бајтањанима*, Гласник Етнографског музеја Београд (ГЕМ) 1935, књ. X; *Вјерски и друштвени обичаји у Паштровићима*, Записи, Цетиње, 1935, књ. XV, св. 2,3,5,6, књ. XVI св. 1. 3; *О ђурђевданским обичајима у Бајтањанима*, ГЕМ, Бгд, 1936; *Ускршњи и ђурђевдански обичаји сомборских Буњеваца*, Правда, ускршњи број, Београд, 1936; *Божићни обичаји у Сјарој Црној Гори*, Дурмитор, календар за преступну 1942 г., Цетиње 1941; *Обичаји субојичких Буњеваца*, Зборник радова Матице српске - серија друштвених наука, Нови Сад, 1953, бр. 5; *Фашинада (у Перасију)*, ГЕМ Бгд, 1958; *Слава католика и муслимана у Црногорском приморју*, Рад IV конгреса фолклориста Југославије у Вараждину, 1958, Загреб 1959; *Божићни обичаји у Боки Кошторској*, Зборник за живот и обичаје Јужних Словена, Загреб, 1962, књ. 40; *Прољећни обичаји*, Рад IX конгреса фолклориста Југославије, Мостар-Требиње 1962, Сарајево 1963; *Покладне машкаре у Сјарој Црној Гори*, Зборник XIX конгреса на сојузот на задруженијата на фолклористите на Југославија Крушево 1972, Скопје 1977; *Самоуправност, у живоју, обичају и духовном стваралаштву Паштровића*, Зборник од XXV конгрес на сојузот на здруженијата на фолклористите на Југославија Берово 1978, Скопје 1980; *Слично и специфично у славским обичајима код Арбанаса и Црногораца*, Рад XIV конгреса

У оквиру годишњих обичаја обрадио је славу, Очиће, Туцин дан, Бадњи дан, Божић, Нову годину, Богојављење, Савин дан, Задушнице, Месне и Бијеле покладе, Благовјести, Лазареву суботу, Спасов дан, Тројчиндан, Ивањдан, Вартоломејевдан, Ђурђев дан, Огњену Марију, Преображење, Јован дан, Свету Варвару, и Крсти(литије), а у Конавлима је обрадио исте празнике или њима адекватне.

У радовима објављеним у периодичним издањима од годишњих обичаја највише пажње је посветио прољетним, божићним, ускршњим, Ђурђев дану, слави, покладама и једном посебном обичају у Перасту - фашинади.

Друштвене обичаје обрадио је у посебним издањима и то: рођење, крштење, момковање, дјеговање, женидбу и удадбу, смрт и сахрану, гостопримство, побратимство и посестримство, односе према сусједима, поздраве, свађе и мирења.

Из обичајног права у посебним издањима обрадио је однос чланова у породици, домазет, посињење, сироче, ванбрачна дјеца, породична задруга, инокоштина, крвна освета, Божји суд, крађа, сеоско суђење, заклетва, купопродаја, позајмице, изгубљена ствар, поклон, заједничко имање, заједнички посао, моба, међе, народни скупови и зидање куће.

Народна вјеровања, бајања, и народне забаве, забиљежио је и објавио у посебним издањима. То су празновјерице о животињама, разним појавама у природи, у вези с пословима, смрти, о другом свијету, о вилама и вилењацима, вампирима, вјештицама и вјешцима, анђелима и ђаволима, о змају и "злим очима".

Из народног усменог стваралаштва заступљен је већи број епских и лирских пјесама, легенди (посебно о закопаном благу), пословица, мудрих изрека, клетви, пјесама које се пјевају у колу и игре.

Из духовне културе највећу пажњу посветио је свадбеним обичајима у Паштровићима, Црмници, Конавлима, Улцињу, Спичу, Мркојевићима, Шкаљарима, Доброти и Херцеговском крају.

Свадба је, може се рећи, узевши у цјелини важан догађај у животу човјека, како каже Вук Врчевић: "Свадба није опћенародна а још мање црквена свечаност као божић и крсно име, али је тако у народу значајна да обје ове надмашује".⁴ Свадбу прате многи обичаји чији је циљ, прије

Савеза удружења фолклориста Југославије у Призрену 1967, Београд 1974; *Свадба у Спичу*, Стварање, Цетиње, 1952, бр. 9 и 10; *Свадба у Шкаљарима*, Гласник етнографског института САН, Београд, 1960; *Свадба муслимана у Улцињу*, Гласник Етнографског музеја Цетиње, 1961; *Свадба у Мрковићима*, ГЕМ, Цетиње, 1962; *Архаични елементи у црногорским свадбеним обичајима*, Зборник VIII конгреса фолклориста Југославије, Љубљана, 1968; *Свадбени обичаји у Херцеговском крају*, ГЕМ, Цетиње, 1969; *Свадба у Доброшци*, ГЕМ, Цетиње, 1970; *Народне игре у "Горском вијенцу"*, ГЕМ, Цетиње 1963.

⁴ В. Врчевић, *Три главне народне свечаности, Божић крсно име и свадба сабрао по Боки Кошорској, Црној Гори и Херцеговини и описано В. Врчевић Ришњанин, Панчево 1883.*

свега, да донесу срећан живот новооснованој породици и рађање мушке дјеце, која ће наставити породичну лозу. У овим обичајима учествује, поред младенаца, велики број људи: родбина ближа и даља, кумови, комшије, па и читава села, као што је случај у Мркојевићима. Зато ћемо више пажње посветити свадбеним обичајима у дјелима Јована Вукмановића, који обухватају период од скоро једног вијека.

Сви елементи везани за свадбу у радовима Ј. Вукмановића су углавном доста детаљно обрађени, полазећи од момковања и дјеговања па преко тражења дјевојке, просидбе, вјеридбе, позивање сватова, истицање барјака, доношење прђије, одласка по младу, боравка у њеној кући, добре молитве, вјенчања, повратка сватова са младом, доласка у кућу младожење, доласка погузјела, одласка сватова, одласка у род кума и доласка младињих у посјету.

У предјелима од Црмнице па дуж јадранске обале закључно са Конавлима, гдје је Ј. Вукмановић вршио истраживања, свадбени обичаји су веома слични, али показују и различитост, иако овај простор није велик, ни по површини, ни по броју становника. Неки елементи јављају се у свим предјелима и трају вјековима, уз веће или мање разликости. То су просидба, вјеридба, позивање сватова, њихов број и улога, доношење прђије, прелазак кућног прага младожење од стране младе, добра молитва, здравице и почаснице, погузјели, првичи и још неки. Мора се нагласити да обичаји нијесу битно везани за неку конфесију, прије свега зато што се споро мијењају приликом преласка из једне у другу конфесију, затим свадба је весеље у којем учествује већи број учесника различитих конфесија у крајевима гдје живе припадници двије, а негдје и три конфесије. Предјели у којима је Ј. Вукмановић проучавао свадбу припадали су некада већинском православном становништву, а које данас насељава искључиво Црмницу и Паштровиће, а у другим предјелима је измијешано са муслиманима и католицима или насељено искључиво католицима, као што је случај у Конавлима.

Кроз свадбене обичаје може се пратити не само припадност одређеној конфесији већ и прелазак из једне конфесије у другу, затим економска моћ породице, али и краја, као и преломни историјски догађаји.

Вук Врчевић у поменутом дјелу каже: "Код сва три народа..." (мисли на Црну Гору, Боку и Херцеговину) да су обичаји слични уз незнатне разликости, а говорећи о свадбеним пјесмама у Конавлима каже: "... по пространој опћини Конавли ће су сви становници римокатоличке вјере, за показати да се онај народ у већем дијелу држи праћедовског обичаја, и да је један исти народ од два закона".

У срединама гдје становништво припада двијема или трима конфесијама и гдје долази више или мање до склапања мјешовитих бракова од свадбених архаичних обичаја сигурно ће се дуже задржати они који су били уобичајени прије преласка у другу конфесију. У

Мркојевићима Ј. Вукмановић је забиљежио 620 кућа од којих је 29 православне вјере, 14 католичке, а остали су муслимани. Муслимани се жене муслиманкама, врло ријетко православном или католикињом, али тада жене не прелазе у ислам. Спич је област од 11 села, од којих су два дијела католичког становништва, а један дио православног, али су им свадбени обичаји истовјетни. Мјешовито по вјероисповјести је и становништво у Заливу бококоторском, с тим што је у вријеме Вукмановићевих и Врчевићевих испитивања у сјеверозападном дијелу претежно било православно становништво, а у Которском заливу и Тивту, изузев Кртола и Луштице, католичко становништво. Припадност одређеној конфесији повлачи за собом одређене забране, схватања, наслањања на традицију. Узмимо један примјер. Код муслимана у Улцињу иду двије жене, од којих је једна главни сват-крушка. Исто тако код њих млада не сједи са сватовима, већ са женама у соби. Овај обичај био је и у Паштровићима, али не знамо када се изгубио. Једино муслиманска млада носи дувак.

Економска моћ прије свега огледа се у богатству прђије и поклона, али и у броју сватова. На основу радова В. Врчевића и Ј. Вукмановића закључујемо да је даривање и богатство дарова нарочито велико код Паштровића и у Рисну.⁵ У Мркојевићима ако је стигло дијете за сунећење тај се обред обави уочи свадбе да би се смањили трошкови, код економски слабије стојећих породица. Само код добростојећих муслимана у Улцињу млада је носила на глави "хиљадук" који се набављао у Цариграду или Африци. У Рисну, како је забиљежио В. Врчевић, само добростојеће породице на свадбама су поред пушака, користиле и "машкуле" - мали топ. Од економске моћи појединаца - породица - зависила је и старосна доб младожење. У крајевима, када је и гдје је била изражена економска миграција, младићи су се обично женили много старији, по повратку из печалбе, или би долазили, кад нешто стекну, па поново са женом, или без ње, одлазили у друге земље на рад.

Велики историјски догађаји који су одређеном крају доносили знатне политичке, друштвене и културне промјене утицали су и на свадбене обичаје, па је долазило до измјена, знатног упрошћавања, па и губитка многих елемената у свадбеним обичајима, посебно у разноврсности и богатству сватовских пјесама. До 1878. године код православних у Мркојевићима младу су у нови дом доводили младожењини и њени сватови, а данас се тај обичај задржао само код муслимана. Овај обичај био је примјењиван и код Паштровића до Првог свјетског рата.

⁵ Врчевић је сакупљао податке од XIX вијека, а Вукмановић 40-тих и 50-тих година XX вијека. Свadbене пјесме код једнога и другога су потпуно исте. Штета је што Вукмановић није навео када је ове пјесме сакупљао и старост информатора. О Паштровићима и свадбеним обичајима у Паштровићима писао је и Дионисије Миковић заједно са А. Вучетићем и објавили у "Босанској Вили" 1891. и "Србу" 1905. ии 1906. године.

Свадбу - весели догађај прате бројне пјесме, које се временом све више губе. Знатан елеменат су и здравице које су такође претрпјеле знатне измјене, јер нису онако рјечите, китњасте, богате. О доброј здравици некада се дуго причало, као и о људима који су имали "талента" да одрже добру здравицу. Приликом одређивања улоге појединих сватова, водило се рачуна и о карактеру и о његовим моралним особинама, да не би дошло, што није било ријетко, до непријатних сцена, туче, па и тежих посљедица, али се водило рачуна и да одређени сват зна изрећи добре здравице.

Упоређујући здравице објављене од стране Врчевића и Вукмановића, из Паштровића, гдје су изгледа биле најбогатије, сазнајемо да их је било седам. Прва у славу божју, затим у славу свих светаца, па у здравље домаћиново, у здравље црквених поглавара, у здравље паштровских главара. За шесту здравицу Врчевић наводи да се пије у здравље ћесарово који се помиње по имену⁶, па се наставља "... да ни Бог поможе свакога другога цара и краља и бана који се крстом крсти, а с нашијем ћесаром у љубави и миру живи. Да бог да!" Код Вукмановића ова здравица је у здравље врховног поглавара - не каже којег, па слиједи "... Да нам Бог помогне свијетлу круну московску...! Да нам Бог поживи владара србијанскога и црногорскога, да им Бог помогне, те уједине и ослободе нашу браћу од непријатеља!" Седма здравица је код оба у здравље софре и домаћице. Иза сваке здравице пјевају се почаснице - припјевии који су потпуно идентични код Врчевића и Вукмановића. Будући да је у посебном издању "Паштровићи", које је објавио Ј. Вукмановић, а које је објављено скоро један вијек касније од Врчевићевих истраживања, могао би се донијети закључак да се здравице и припјевии нијесу током читавог једног вијека и више мјењали ни за једну ријеч, што је тешко прихватити. Тако на примјер припјев послије здравице домаћину гласи код оба аутора истовјетно:

"Јунак јунака оком погледа,
 Ђе јунак буде да потребује,
 А добар јунак свуђ потребује,
 Благо дружини с којом војује,
 С којом војује и вино пије".

Кад анализирамо шесту здравицу видимо да се код Врчевића помиње ћесар-аустријски цар, али врло вјешто послије се помињу и други цареви и краљеви. Код Вукмановића налазимо гдје се помиње московски цар, србијански и црногорски владар и жеља за уједињењем, па се таква здравица могла чути (можда и извјесно вријеме касније) до уједињења 1918. године, значи крајем XIX и почетком XX вијека. Да ли је Ј. Вукмановић користио Врчевића или је сватовске пјесме забиљежио тридесетих година када је објавио прве радове о обичајима у

⁶ Паштровићи су били под Аустријом од 1814. до 1918. године.

Паштровићима и када је још могао наћи старијих људи који су ову здравицу на овај начин знали, остаје неријешено (тешко је прихватљиво да се и тада помиње московски, србијански и црногорски владар, а нигдје тадашњи краљ Краљевине Југославије, макар да се овај помене уз остале).

На свадби су се пјевале и напитунице - пјесме у којима се појединачно помињу стари сват, кум, првијенац, војвода, барјактар, младенци, дјевери, домаћин, домаћица, а једна би се посвећивала свима присутнима. Ове су пјесме претрпјеле мање измјене него здравице, и захваљујући Врчевићу уочавамо велику сличност између ових и пјесама које прате свадбу у Црној Гори, Паштровићима, Рисну, Боки, Херцеговини, Конавлима. До наших дана ове напитунице, како биљежи и Вукмановић задржале су се у Херцегновском крају.⁷ Он наглашава да није помињан свештеник. Како је он вршио биљежења у вријеме кад се није обављало вјенчање у цркви, то свештеник није у том чину ни присуствовао свадби. Улога свештеника ни раније није била значајна у свадби, јер Сава Накићеновић биљежи да је свештеник увијек сједао у чело трпезе, али приликом свадбе да је то мјесто заузимао стари сват.⁸ Сватовске пјесме су претежно лирског карактера, што је адекватно и догађају уз који су везане. Изузетак опет налазимо у Паштровићима гдје се уочава једна пјесма епске садржине, и да се не помињу сватови могло би се сматрати да је погрешно унесена међу сватовске пјесме. Ј. Вукмановић је ову пјесму објавио на основу записа Срећка Вуловића, наводећи да се рукопис чува у Богишићевој библиотеци у Цавтату, биљежећи да се "у XIX вијеку, а свакако и раније држала веља попијевка". На крају би ручка сватови заједно запјевали пјесму у којој Турчин Висковић из Новог позива на мегдан Паштровчанина Митровић Рада. Турчин је предлагао да се мегдан одржи на Солилима или пред Котором, а Раде је тражио да то буде пред Новим, како би Турчинова мајка и љубовца гледале мегдан. Раде је пред Новим побиједио Висковића и одсјекао му десну руку - казује нам пјесма.⁹

Да свадба некада није могла у Паштровићима, али ни у Рисну, без јуначких пјесама потврђује нам и Врчевић, који је забиљежио да у Рисну увече уочи свадбе, поред попјевања поједином свату, игра се коло и пјевају пјесме о Старини Новаку, а често се чују и гусле.

Свадбу је, поред обиља пјесама, што чини овај догађај веселим, пратило пуцање из пушака, малих или великих, у новије доба из револвера, а у Рисну некада је био обичај, што смо и навели, пуцање из

⁷ Ј. Вукмановић, *Свадебни обичаји у Херцегновском крају*, ГЕМ, Цетиње, 1969.

⁸ С. Накићеновић, *Бока, антропогеографска студија*, Насеља српских земаља, књ. IX, Београд 1913, Херцег-Нови, 1982; В. Врчевић, н.д.; В. Вукмановић, *Паштровићи*.

⁹ Висковићи су породица из Пераста, а Турци су Херцег-Нови напустили 1687. г.

"машкула", док се у Мркојевића до наших дана пуцало динамитом. Позивањем на свадбу већ започињу припреме, ако занемаримо уговарање свадбе и договор о броју сватова. Овај елеменат свадбе, као и остали у предјелима којима је Ј. Вукмановић посветио пажњу, колико је истовјетан толико је и различит. Тако је Вукмановић забиљежио да у Паштровићима, ако је свадба потпуна (траје три дана) на свадбу се позива седам дана раније, а ако је свадба непотпуна (траје један дан) онда у четвртак пред свадбу. Позивар обично носи буклију, плџску у којој је ракија или вино и која је окићена. У Доброти, Вукмановић је записао да позивар носи буздован окићем маслиновом гранчицом и њиме удара у врата. Ако би кућа прихватила позив на свадбу, онда би се на буздован везивала једна курдјелица (трака). Договор о дану када ће се одржати свадба и колико ће сватова учествовати обично се, како биљежи Вукмановић, одржавао у кући младенаца. Врчевић је забиљежио да су се у Рисну очеви младенаца у недјељу пред свадбу налазили у габели (пјаци) са неколико угледнијих људи (поп, начелник) и са својим братственицима. Тада се испијала ракија и уговарала свадба и број сватова, а очи свадбе домаћин је одређивао сватовима ко ће имати коју улогу, што је и данас обичај у Херцегновском крају, како је забиљежио Вукмановић. У Мркојевићима је било "звање на кућу" - позивала се родбина и кумови два-три дана пред свадбу и позив је важио за све укућане, а кућа која је позвана позивара је чашћавала извјесном сумом новца. Позивање спореднијих пријатеља и познаника "звање на пут" - позив се односио само на домаћина, без укућана и тај се позив обављао писмом.¹⁰ У Херцегновском крају ближа својта, биљежи Вукмановић, позива се 15, а пријатељи и даља својта 8 дана прије свадбе.

Прђија - мираз је битан елеменат у свадбеним обичајима. Дјевојка и њена кућа годинама припремају прђију и дарове за сватове и младожењине укућане. У крајевима о којима је ријеч у овом раду није био обичај добијати непокретности у мираз, већ се прђија углавном састојала од накита и одјеће, а у новије доба и од намјештаја. Прђијом се показивала економска моћ куће, па су и најсиромашнији настојали да дјевојку што боље опреме. Прђија се, као и дарови, у неким крајевима излагала да то сви учесници у свадби могу видјети. Вукмановић је забиљежио да други дан свадбе, у Паштровићима, долазе погузјели (аљинаши, добродољани) и доносе - дотјерају прђију. Људи који би дотјерали прђију су за ову услугу плаћани. Забиљежио је такође да се до XX вијека вршио попис прђије, не само у Паштровићима већ и у Доброти. У Рисну, Херцегновском крају, Паштровићима и Доброти прђија се и процјењивала од стране "стимадурица", забиљежио је Вук-

¹⁰ Ј. Вукмановић, *Свадба у Мркојевићима* - не знамо да ли је новац остајао позивару.

мановић.¹¹ Врчевић за процјену прђије у другој-трећој деценији XIX вијека каже да ни он ни нико други не зна зашто у Рисну врше процјену прђије кад дјевојка "не носи собом никаквог писменог доказа" и додаје да се то сигурно ради због тога ако би убрзо због удовиштва вратила се у род. На основу наших истраживања Врчевићева претпоставка је тачна иако непотпуна. У Бокоторском заливу, а и у Паштровићима, у доба млетачке владавине процјењивао се и пописивао сваки дио прђије, а затим попис овјеравао не суду и један примјерак пописа задржавала млада код себе. Уколико би жена умрла а није имала дјеце, прђија се враћала у род, или: уколико би остала удовица и поново се удала имала је право на своју прђију. Прђија је била колико-толико економска сигурност жене, јер ако је код бољестојећих, или у породици гдје није било браће, жена насљеђивала непокретности или новац, њима и осталом прђијом није могао располагати муж, без жениног пристанка. Обичај пописивања прђије задржао се и неколико првих деценија XIX вијека.¹²

Још доста обичаја везано је за прђију, начин и дан доношења, што смо донекле истакли, па откупљивање, ломљене погаче изнад сандукашкриње или кома, затим зна се ко прђију предаје, ко је прима и друго.

Одлазак младе из родитељске куће прати добра молитва- благослов који јој даје отац, мајка, а негдје и ближа родбина. Обично млада клекне или сједне поред трпезе, а отац узме крух на којему је чаша вина (ова чаша често је од сребра и негдје се назива молитвена чаша), и изрече благослов. Чаша се носи у цркву, ако је исти дан вјенчање, и из ње младенци пију, а затим се да младобј, која је чува као успомену. О овоме је Вукмановић забиљежио у Паштровићима, Доброти и Херцеговском крају. Вриједан је пажње овај обичај, како га је у Паштровићима забиљежио Врчевић, гдје "нареди стари сват дјеверима да доведу дјевојку код трпезе на добру молитву која се онамо сасвим другчије почиње и свршава." Наиме, дјевојка клекне на неки дио мушке одјеће и испружи руке испред себе, а "поглавити" (главни сватови) ставе јој на руке мале пушке и ножеве колико може држати. Два дјевера рашире јој над главом свилену мараму и држе по два краја, па јој један од дјевера да добру молитву. Кад сватови крену с дјевојком, на кућном прагу јој простру мушку струку на коју она клекне па јој отац држећи букару вина да добру молитву, а затим мајка. Вукмановић је забиљежио

¹¹ Ј. Вукмановић је обичаје у Доброти највјероватније биљежио око 70-тих година, уз коришћење описа старих обичаја које је преписао од Марка Каменаровића, али не знамо када их је М. Каменаровић биљежио, и у којој животној доби.

¹² М. Црнић, *Прђија по документима из Херцеговског архива у XVII вијеку*, Гласник Етнографског музеја, Београд, 1963;

Д. Радојичић, *Ношња и барокна одјећа у XVIII вијеку*, Никшић 1995. - на основу пописа прђија из XVIII вијека извршена је реконструкција ношње и одјеће тога времена у Херцеговском крају.

да млада при одласку из родитељске куће клекне на кућни праг на јастук и да јој мајка, а затим отац, да добру молитву држећи бокал вина. Из овога примјера најбоље се види како се обичаји трансформишу, како се прилагођавају приликама (струку замјењује јастук) и како се упрошћавају.

Већи број елемената у свадбеним обичајима има за циљ да донесу срећу и благостање младенцима и највећи дио њих у свим овим срединама одвија се на кућном прагу или по уласку у кућу младожење. Врчевић је забиљежио да свекар и свекрва у Паштровићима младој на прагу кад стигне код њих дају добру молитву, а Вукмановић - да је посипају разним сјеменем. У Доброти је дочекује на прагу свекрва са шећером и на послужавнику пшеницом или рјеђе пиринчом које млада захвата шаком и три пута баца преко рамена, а затим послужавник стави на праг и гурне ногом. У Доброти је био обичај да младу дочека свекар с мушким дјететом, а свекрва са прозора посипа конфетама, а затим на скале закуси медом. Понекад је свекрва дочекивала с мушким дјететом и даривала шипак (нар) мендуле и мантуле. Код муслимана у Мркојевићима младу на вратима младожењине куће посипље младожења, а код муслимана у Улцињу младожења је дочекује наврх степеница и посипа је орасима, бомбонама и новцем. У Мркојевићима код православних дочекује је јетрва са крчагом вина и "колачем круха". У Конавлима, према записима Врчевића, на прагу младу дочекује свекрва и да јој да окуси шећер са сољу и папром говорећи: "И горко и слатко нек ти буде овако" (само у Конавлима, по Врчевићу, даје се слатко, папрено и слано - ваљда онако како ће јој и бити у животу). У Херцеговском крају Вукмановић је забиљежио скоро истовјетан обичај као и у Доброти. Свекрва на кућном прагу варајући да шећер дјеверу па младој, затим јој да пшеницу или пиринач који баца у кућу преко десног, па преко лијевог рамена, остатак гурне руком (вјероватно на тацни) у кућу. Познато је да до наших дана у Херцеговском крају гледају на који ће начин млада гурнути ногом послужавник, да ли енергично, оштро, да ли га далеко убаци у кућу, а вјерује се да се тако испољава њен карактер и будуће понашање. Сава Накићеновић у поменутом раду наводи да младу на кућном прагу младожењине куће, а што се првенствено односи на Херцеговски крај, дочекује једна од невјеста - удата жена из куће, која јој да шећера или меда, и пшеницу да баца преко куће.¹³

Рађање мушке дјеце одувјек је био један од битних циљева склапања бракова, што је за вријеме патријархалног начина живота, посеб-

¹³ С. Накићеновић, н.д., дао је кратак приказ свадбених обичаја, не наглашавајући разлику код католика и православних, а највјероватније је да је податке дао на основу сопственог сазнања о тим обичајима из Херцеговског краја.

но у руралним срединама било од велике важности. Колико је неплодност у браку била неодржива видимо и по томе што је и црква у тим случајевима прихватала двоженство. Прва жена обично је остајала у кући, што је било и хумано, јер се таква жена тешко могла поново удати, јер је кривица, у том времену, увијек била на жени. Вукмановић је забиљежио два случаја бигамије у Конавлима. За Херцегновски крај Вукмановић наводи да није било бигамије. Међутим, има случајева и у времену Вукмановићевог истраживања, па и раније. Код муслимана у Улцињу Вукмановић је забиљежио двоженство, као и у Мркојевићима, гдје је наишао и на три жене и гдје је сваком приликом одржавана свадба (вјероватно код муслимана).

Да би млада рађала мушку дјецу, код улцињских муслимана, када младу уведу у собу у кући младожење, један од сватова три пута свој фес наизмјенично стави себи па младој на главу, а затим њим удари у полицу која се налази изнад младе. Послије тога једна жена доноси мушко дијете и стави га младој у крило. У Паштровићима, Вукмановић је забиљежио на кућном прагу младожењине куће младој дају мушко дијете, које она уноси у кућу. Сигурно је, да је клечање на дјеловима мушке одјеће и на мушкој струци у Паштровићима такође имало за циљ рађање мушке дјеце. У Доброти и Херцегновском крају млада уђе у собу, обично у којој ће убудуће младенци спавати, дају јој мушко дијете које она стави у скут (крило), баца га или поваља по кревету. У свим случајевима млада дарива дијете. Интересант је податак који је о овоме забиљежио Врчевић у Рисну, гдје млада преко младожењиног кућног прага улази преко ћилима испод којег се налазе мушки гатњик и мали ножић црних корица, а све то, како је забиљежио, да би се рађала мушка дјеца.

Сходно моралним нормама, невиност код дјевојке била је равна економској моћи и угледу њене породице и битан чинилац приликом избора младе, посебно у вријеме када су родитељи бирали снаху и када су се младенци први пут виђали тек на свадби. Познат је обичај да се доказ невиности показивао свима и у случају да га није било повлачио је тешке посљедице по младу, а и њену породицу. То јавно показивање невиности забиљежио је Вукмановић код муслимана у Улцињу, с тим што млада сјутрадан по свадби јавно показује пред кућом чаршав и пешкир, женама из куће и сусједства. Као рецидив тога обичаја налазимо у XIX вијеку у Рисну, гдје Врчевић бележи да млада прва ујутро поред других послова које обави, намјести све кревете по кући осим свога, који намјешта свекрва. Овдје, дакле на дискретан начин свекрва утврђује невиност младе.

Сматрамо за потребним обратити посебну пажњу на свадбене обичаје у херцегновском крају, а које је забиљежио Јован Вукмановић. По његовом тврђењу свадбени обичаји код православних и католика у овом крају су исти. С обзиром да су у раду о Свadbеним обичајима у

херцеговском крају наведени информатори без назнаке година и занимања, а познавајући овај крај знамо да су сви били православне вјере и живјели у Бијелој и Кутима. Већина католичког становништва херцеговског краја до данашњих дана, уз незнатан број старосједелаца (мисли се на досељенике католике с краја XVII и почетка XVIII вијека, који су углавном изумрли), населили су се током XIX и почетком XX вијека и послје Првог свјетског рата у виду појединачних и породичних миграција, и то из разних крајева Аустроугарске. Њихов број је незнатан у односу на православно становништво, а живјели су и живе у самом граду и у приморским мјестима, док их у загорским селима није никада било нити их има данас.

По занимању били су преваходно занатлије, војна лица, државни чиновници, понеки инжењер и љекар. Орођавали су се у знатној мјери (на основу наших досадашњих истраживања) са припадницима православне вјере, али је ријетко долазило до преласка у вјеру младожење, а још рјеђе обратно. Код католика у Херцеговском крају не слави се крсно име, као што је то случај у крајевима које је испитивао Ј. Вукмановић. Ови елементи указују на то да свадбени обичаји, а и на основу наших истраживања, у Херцеговском крају нису исти код православних и католика. Можда и зато што православни становници Херцеговског краја кроз своју прошлост остајали су у својој вјери и изборили се те није долазило до преласка у католичанство. На основу казивања информатора Ј. Вукмановић је погрешно закључио и да у херцеговском крају није било миграција - било их је од XVIII вијека па знатно крајем XIX и почетком XX вијека, али и послје Другог свјетског рата, углавном из економских разлога.¹⁴

Пратећи само један дио духовне културе коју је обрадио Јован Вукмановић, свадбене обичаје, не занемарујући и остале, сазнајемо да је он прије више од пола вијека отпочео са сакупљањем података, а да је највећи број његових теренских истраживања обављен педесетих и шездесетих година. Истина, често непрецизно навођење информатора и времена рада на терену чини мањкавост ових радова. Штета је што није користио радове о обичајима посебно о свадбеним који су објављени прије његових радова, и то за Паштровиће, Херцеговски крај и Конавле.¹⁵

Пратећи радове из духовне културе уочљиво је да највеће промјене у овој области настају при преласку у другу конфесију и послје преломних историјских догађаја, без обзира на остале факторе.

¹⁴ М. Црнић Пејовић, *Прилоз економско-миграционим кретањима из Луишичке ојштинине*, Зборник Бока, Херцег-Нови, 1976; исти, *Архивски подаци о миграцијама у херцеговској и луишичкој ојштини у XIX и XX вијеку*, Историјски записи, Титоград 1995, књ. 1.

¹⁵ В. Врчевић, н.дј., Д. Миковић-А. Вучетић, н.дј. С. Накићеновић, н.дј.

Проучавајући и биљежећи разне облике духовне културе од Црмнице преко Улциња, Паштровића, Боке и Конавала, Јован Вукмановић сачувао је од заборава непроцјенљиво, поред осталог, духовно народно богатство да, како он рече, "послужи убудуће као важан извор за разне научне радове".¹⁶

Марија Црнић - Пејовић

THE FORMS OF SPIRITUAL CULTURE IN THE WORKS OF JOVAN VUKMANOVIĆ

Summary

Throughout the works of Jovan Vukmanovic there are quite revelations about what is the population, ethnic history, artisanship, costumes, customs and beliefs, as well as ethno-psychological characteristics of a people, ethnology in the Njegoš's "Mountain Wreath", museological work and preservation of cultural monuments.

The main Montenegrin areas given attention in the studies of Jovan Vukmanovic are, first of all, his native Crmnica, then Pastrovici, Ulcinj, Mrkojevici and the Bay of Kotor. Touched upon in some of his works are also Backa, Slavonija, Sumadija, the Northern Albania and a special volume dedicated to the neighbouring Konavli.

A special prominence in the work of Vukmanovic is given to the investigation of spiritual culture in a broader sense of the word. The subjects of his interest are selected, especially when the customs are dealt with, from among the multiethnic and multiconfessional communities.

In his special volumes Pastrovici, Konavli, Crmnica, as well as in over seventy works publicised in different periodical publications, Vukmanovic explores the social customs and annual festivities, common laws, folk beliefs, the practice of sorcery, babbling, legends. He was also a famous collector of epic and lyric songs, popular proverbs, sayings, curses etc.

To illustrate the spiritual culture, Vukmanovic introduces us to the wedding customs in the district of Patrovici, Crmnica, Konavli, Ulcinj, Spic, Mrkojevici, Skaljari, Dobrota and the region of Herceg-Novi.

Wedding, as an important and solemn occasion in the life of a man, is accompanied by a variety of customs aimed primarily at bringing the future family all the fortunes and fullness of life and the birth of a boy. These customs demonstrates quite a similarity in all the regions explored by Jovan Vuk-

¹⁶ Ј. Вукмановић, *Црмница...* предговор.

manovic, while only details reveal smaller differences within confessional groups.

The present work constitutes an overview of wedding customs in the territory dealt with Jovan Vukmanovic, and is illustrated by the works of different authors relevant to this theme.

Weaving together themes of spiritual culture found in different works, we traced the origins of major changes in this domain from one confession to another, or in the aftermath of significant historical happenings, or upon the influence of the economic factor, regardless of all other influences.

Studying and recording all the variety of forms of spiritual culture found in the regions of Crmnica, Ulcinj, Pastrovici, the Bay of Boka and Konavli, Jovan Vukmanovic has succeeded in preserving and bringing out of oblivion among many other things, the spiritual heritage of a people.